

Οι *ΙΕΡΟΙ ΛΟΓΟΙ** του Αίλιου Αριστείδη Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση**

Ελισάβετ Κούκη
Ψυχαναλύτρια

Περίληψη: Το άρθρο αυτό αναδεικνύει καταρχάς τις δύο περιόδους που σημάδεψαν τη ζωή του Αίλιου Αριστείδη: τη δεκαετή ασθένεια που τον οδήγησε στην Πέργαμο και τα πέντε έτη κατά τα οποία υπέφερε από τον γαληνικό λοιμό, στη Σμύρνη. Στη συνέχεια, ακολουθώντας στο κείμενο τη ροή των 130 ονείρων και ασθενειών του, ανιχνεύει με τη βοήθεια της ψυχαναλυτικής θεωρίας θεματικές αυτής της ιδιόμορφης αυτοβιογραφικής αφήγησης: τη λειτουργία της γραφής ως αυτογένεσης, την αίσθηση του πάσχοντος σώματος ως άλλου, την εμπλοκή σωματικών συμπτωμάτων και άσκησης της ρητορικής, τη διαχείριση του πένθους μετά την απώλεια σημαντικών οικείων του προσώπων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει το πρόσωπο του πατέρα με σημαίνουσα, μολονότι διακριτική παρουσία στους Ίεροὺς λόγους.

Abstract: This article underlines the two Aelius Aristides' life major periods: the ten year illness which led him at Pergamon and the five years during which he suffered from galenic plague, at Smyrna. Then, in the flow of his 130 dreams and diseases, it explores through a psychoanalytical view some thematics of this unique autobiographical narrative: the act of writing as autogeneration, the suffering body as other, the involvement of the body symptoms in the rhetorical exercise as such, the management of mourning after the loss of his beloved and between them, the loss of Aristides' father, who stands out by his significant although discreet presence throughout the Sacred Tales.

Λέξεις κλειδιά: Αίλιος Αριστείδης, όνειρα, ασθένειες, ρητορική, αυτοβιογραφία, ψυχανάλυση.

Key words: Aelius Aristides, dreams, diseases, rhetoric, autobiography, psychoanalysis.

* Αίλιος Αριστείδης, *Ιεροὺς λόγους. Σώμα και γλώσσα στα όνειρα ενός ρήτορα*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Ελισάβετ Κούκη, Σμίλη, 2012.

** Το κείμενο που ακολουθεί είναι μετάφραση από τα γαλλικά της διάλεξης στις 21 Μαρτίου 2013 στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, μετά από πρόσκληση του CARRA (Centre d'analyse des rhétoriques religieuses de l'antiquité).

Ρωμαίος πολίτης ελληνικής καταγωγής, ο Αίλιος Αριστείδης γεννήθηκε το 117 μ.Χ. στις Αδριανουθήρες της Μυσίας. Σχεδόν συνομήλικος και γνωστός του Μάρκου Αυρηλίου, από ευκατάστατη οικογένεια, μεγάλωσε όπως συνηθιζόταν τότε με τροφούς και μορφώθηκε κοντά στους καλύτερους δασκάλους στα σημαντικά κέντρα σπουδών της Ασίας και στην Αθήνα, με προορισμό να ασκήσει την τέχνη της ρητορικής. Ήταν εικοσιτριών ετών όταν έχασε τον πατέρα του, το 140 μ.Χ. Τότε περίπου, χρονολογείται το μεγάλο ταξίδι του στην Αίγυπτο. Διήρκεσε περίπου έναν χρόνο, λιγότερο απ' ό,τι θα ήθελε, όπως λέει, γιατί αρρώστησε. Επιστρέφει στη Σμύρνη. Ο αγαπημένος του δάσκαλος, ο γραμματικός Αλέξανδρος, βρίσκεται στη Ρώμη για να διδάξει την ελληνική γλώσσα στον Μάρκο Αυρήλιο και τον καλεί εκεί. Ό,τι καλύτερο για τη σταδιοδρομία του νεαρού Αριστείδα. Φεύγει εσπευσμένα, δια ξηράς, τον Ιανουάριο 144 μ.Χ., μολονότι εξασθετισμένος από ένα πρόσφατο κρυολόγημα. Φθάνει στη Ρώμη και είναι χειρότερα. Οι γιατροί προσπαθούν να τον κάνουν καλά, αλλά μάταια. Ίσως καταφέρνει να εκφωνήσει τον λόγο του *Ρώμης ἐγκώμιον* (XXVI K). Επαναπατρίζεται, δια θαλάσσης αυτή τη φορά, περνώντας μια πραγματική οδύσσεια στα στενά της Σικελίας και στο Αιγαίο. Ούτε οι γιατροί στη Σμύρνη μπορούν να κάνουν κάτι γι' αυτόν. Τον Δεκέμβριο 144 μ.Χ. φέρνει στον ύπνο του τον Ασκληπιό και έκτοτε ο θεός της ιατρικής και τα όνειρα συνοδεύουν τον Αριστείδα, τόσο ως προς την υγεία του όσο και ως προς τη ρητορική του δραστηριότητα. Δύο είναι βασικά τα επεισόδια που κλονίζουν την κατάσταση της υγείας του: ένα δεκαετές (μια πνευμονική νόσος με έντονα συμπτώματα στο ανώτερο αναπνευστικό –ό,τι χειρότερο για κάποιον που είναι ρήτορας– μετά την Αίγυπτο και το ταξίδι στη Ρώμη), από το 143 έως το 153 μ.Χ., και σ' αυτή τη δεκαετία τοποθετείται η «νοσηλεία» του επί δυο συναφή έτη στο ασκληπιείο της Περγάμου. Και ένα πενταετές (την εποχή του γαληνικού λοιμού, από τον οποίον είχε προσβληθεί και ο ίδιος με σοβαρά γαστρεντερικά συμπτώματα), από το 165 έως, μάλλον, το 170-171 μ.Χ. Τότε, το 171 μ.Χ., γράφει τους *Ιεροῦς λόγους* (XLVII-LI K),¹ ιδιότυπο κείμενο ανάμεσα στους πενήντα πέντε λόγους του που έχουν σωθεί.² Εκεί, καταθέτει τα επί σχεδόν τριάντα χρόνια πάθη του σώματός του και, παράλληλα, την πλούσια ονειρική του δραστηριότητα.

Πρόκειται για έξι λόγους, μια ελεύθερη και δίχως χρονολογική ακολουθία (εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως) αφήγηση εκατό τριάντα περίπου ονείρων και των συνθηκών της εμφάνισής τους, σταλμένων από τον Ασκληπιό, υπέρτατο θεραπευτή και προστάτη των διανοουμένων, στον Αριστείδα ή στους οικείους του, με θεραπευτικό για τις παθήσεις του περιεχόμενο και με εξ αρχής την προτροπή να μην εγκαταλείψει τη ρητορική.

Μπορεί κανείς να διαβάσει τους *Ιεροῦς λόγους* ως ιστορικός, φιλόλογος, γιατρός, αρχαιολόγος, γεωγράφος... Το να τους διαβάσει με τη βοήθεια της ψυχαναλυτικής θεωρίας δεν σημαίνει, πιστεύω, να εφαρμόσει εκεί στενά και συστηματικά τις αρχές της, γιατί κάτι τέτοιο θα κινδύνευε να καταλήξει σε «άγρια ψυχανάλυση», της οποίας και ο ίδιος ο Freud

¹ Με αριθμηση Α-ΣΤ στην απόδοσή τους στα νέα ελληνικά.

² G. Dindorf (εκδ.), *Aristides ex recensione Guilielmi Dindorfii*, 3 τόμοι, Leipzig 1829· B. Keil (εκδ.), *Aelii Aristidis Smyrnaei quae supersunt omnia*, Weidmann 1898· C. A. Behr, *Aelius Aristides, The Complete Works I-II*, Brill, 1981-1986.

είχε επισημάνει τα αρνητικά παρεπόμενα.³ Σημαίνει κυρίως ένα εγχείρημα ανάγνωσης με αναφορές από τον χώρο της ψυχανάλυσης, με ψυχαναλυτική ευαισθησία απέναντι στο κείμενο, στο γράμμα του κειμένου, προς αναζήτηση *σταθερών*, και ακολουθώντας τις διαδρομές μέσω των οποίων αναπτύσσεται, ελίσσεται ο λόγος του συγγραφέα, κάπως όπως, στην ψυχαναλυτική συνθήκη, ο αναλυτής είναι προσεκτικός στη διεργασία της γλώσσας καθώς μιλά ο αναλύόμενος, διότι ξέρουμε φυσικά ότι, κατά κανόνα, εκφράζουμε πολύ περισσότερα από αυτά που όντως λέμε. Ο Λακάν έλεγε ότι αν η ψυχανάλυση δεν εφαρμόζεται στη λογοτεχνία, μπορεί πάντως να μάθει πολλά από αυτήν και να δανειστεί από τον πλούτο της.⁴

Σχετικά λοιπόν με τους *Ιεροὺς λόγους*, δεν έχει μεγάλο νόημα μια, έστω σωστή, ψυχαναλυτική ερμηνεία. Είναι ίσως πιο ενδιαφέρον να μπορέσει η ανάγνωσή τους να λειτουργήσει ως έναυσμα ώστε να τεθούν κάτω από ένα νέο πρίσμα, στον στενό ψυχαναλυτικό χώρο, ερωτήματα όπως, λόγου χάρη, αυτό του σώματος στην ψυχανάλυση, του σώματος ως ψυχικής ταυτότητας. Πιο συγκεκριμένα, να οδηγήσει στη διερεύνηση του δίπολου *σώμα/όνειρο*, ως δύο τρόπων που εκφράζουν ή αναδεικνύουν την προβληματική του ασυνειδήτου και, περαιτέρω, στη διερεύνηση του πεδίου *σώμα/όνειρο/βιβλίο*.

Ο Αριστείδης γράφει τους *Ιεροὺς λόγους* σε ηλικία πενήντα έξι ετών. Με ποιον σκοπό; Τι διασχίζει αυτή τη γραφή; Πώς επενδύει εκεί την ταυτότητά του; Τι, μέσω της γραφής, απαρτιώνει από τα πάθη του σώματός του και τι από την παθολογία του (είτε πρόκειται γι' αυτό που ο Freud ονομάζει παθολογία της καθημερινής ζωής, είτε πρόκειται για κάτι άλλο);

Οι σκέψεις και εικασίες που αποτόλμησα προέκυψαν αφού ξεχώρισα δυο στιγμές, κομβικές, στη ζωή του Αριστείδα.⁵

Η πρώτη είναι όταν εμφανίζεται στον ύπνο του Αριστείδα ο Ασκληπιός, στο πρώτο επεισόδιο της υγείας του, πριν τη διετή «νοσηλεία» του στο ασκληπιείο της Περγάμου:

[...] ένα τουλάχιστον έχω να πω, ότι, ευθύς εξαρχής, ο θεός παράγγειλε να καταγράψω τα όνειρα· αυτή ήταν η πρώτη επιταγή. Εγώ λοιπόν κατέγραφα τα όνειρα κι όταν δεν μπορούσα να τα γράψω με το ίδιο μου το χέρι, τα

³ Ενδεικτικά, από τη βιβλιογραφία των ψυχαναλυτικών/ ψυχιατρικών προσεγγίσεων των *Ιερών λόγων*: W. A. Holden, «Aelius Aristides, a Hypochondriac in the Time of the Antonines», *Medical Library and Historical Journal* 5, 1 (1909), σ. 18-23· E. D. Phillips, «A Hypochondriac and His God», *Greece & Rome* 21 (1952), σ. 23-36· D. Gourévitch & M. Gourévitch, «Le cas d'Aelius Aristide ou les mémoires d'un hystérique au IIe siècle», *Information psychiatrique* 44 (1968), σ. 897-224· J. Dierkens & G. Michenaud, *Les rêves dans les «Discours sacrés» d'Aelius Aristide, IIe siècle ap. J.-C. Essai d'analyse psychologique*, Éditions Universitaires de Mons, 1972· J. Pigeaud, «Le cas Aelius Aristide», *Revue du Collège des Psychanalystes* 39 (1991), σ. 15-27· P. Anderson & B.-A. Roos, «On the Psychology of Aelius Aristides», *Eranos* 95 (1997), σ. 26-38· M. Horstmanshoff, «Aelius Aristides: a suitable case of treatment», στο B. E. Borg (επιμ.), *Paideia: The World of the Second Sophistic*, De Gruyter, 2004· J. Stephens, «The Dreams of Aelius Aristides: A Psychological Interpretation», *International Journal of Dream Research* vol. 5, n° 1 (2012), σ. 76-86.

⁴ Βλ. Κολέτ Σολέρ, *Η λογοτεχνική περιπέτεια*, μτφρ. Μ. Πανταζάρα, Ερατώ, 2003.

⁵ Ακολουθώ τη χρονολόγηση που προτείνει ο C. A. Behr στο *Aelius Aristides and the Sacred Tales*, A. M. Hakkert, 1968.

υπαγόρευα· αλλά δεν προσέθετα σε τι κατάσταση ήμουν όταν ερχόταν το καθένα ή τις εκβάσεις τους· μου αρκούσε να ξεπληρώνω όπως όπως το χρέος στον θεό, αφενός εξαιτίας της αδυναμίας, όπως είπα, του σώματος, αφετέρου γιατί δεν πίστευα ότι θα έφτανε ποτέ τόσο μακριά η πρόνοια του θεού. (B 2)

Ζητώντας ο Ασκληπιός από τον Αριστείδη να καταγράψει τα όνειρά του, είναι σαν, έμμεσα, να τον προτρέπει να ονειρεύεται. Κι αυτό, τηρουμένων των αναλογιών, θυμίζει τον βασικό κανόνα, του ελεύθερου συνειρμού, στην αρχή μιας ανάλυσης.⁶ Είναι σαν η ασκληπιακή επιταγή να μεταφέρει την αγωνία του σώματος του Αριστείδη στη (συνειρμική) ακολουθία της σκέψης που χαρακτηρίζει την δημιουργία των ονείρων. Τη μεταθέτει εκεί και, εξίσου, εντάσσει την επιθυμία ίασης στη διαδικασία της γραφής.

Ο Ασκληπιός την εποχή του Αριστείδη δεν είναι πλέον ο θεός των ακαριαίων ιάσεων του επιδάριου παρελθόντος. Αν θέλαμε οπωσδήποτε να μιλήσουμε για θαύμα, θα πρέπει μάλλον να εστιάσουμε στη φύση της θεραπείας, διότι με την επιταγή «βλέπε όνειρα/γράφε τα όνειρά σου» είναι σαν να αποκαλύπτεται στον Αριστείδη ότι εκεί ακριβώς βρίσκεται η λύση των δεινών του. Μόνο που αυτή η ιστορία θα κρατήσει χρόνια γιατί οι παθήσεις του επιμένουν. Εκτός λοιπόν από το να αφουγκράζεται το σώμα του, ο Αριστείδης καλείται εις το εξής να κατασκοπεύει και τα όνειρά του... Έτσι, μέσω της συμβολοποιητικής διεργασίας που εκπροσωπούν τόσο το όνειρο όσο και η γραφή, ο Αριστείδης, αντί να επικεντρώνεται και να έχει μια αμιγώς σωματική σχέση με τα συμπτώματά του, αφήνει σιγά σιγά να διαφανεί η ψυχική τους διάσταση,⁷ και ο ίδιος παίρνει απόσταση από την ιατρική της εποχής. Απόσταση που κάνει πολλά από τα συμπτώματά του να γίνονται όνειρο, να γίνονται ημερολόγιο. Κι αυτή η μετατόπιση του συμπτώματος, μέσω της σκηνης του ονείρου, στη σκηνή της γραφής δίνει στην πράξη της καταγραφής έναν χαρακτήρα έξωσης, εκτός του σώματος, αυτού που κατατρύχει το σώμα εντός.⁸

Η δεύτερη κομβική στιγμή είναι περίπου τριάντα χρόνια αργότερα, το 170-171 μ.Χ., όταν μια δεύτερη ονειρική επιταγή ωθεί τον Αριστείδη να συγγράψει τους *Ιεροὺς λόγους*:

Αλλά τώρα, μετά από τόσα χρόνια και καιρούς, όψεις ονείρων μας αναγκάζουν κατά κάποιον τρόπο να τα φέρουμε στη δημοσιότητα. (B 2)

⁶ Με αυτή τη λογική, η σχέση υποταγής του Αριστείδη στον θεό του θα μπορούσε να παραβληθεί με τη φαντασίωση του αναλυόμενου που δίνει στο πρόσωπο του αναλυτή του ισχύ *υποκειμένου-που υποτίθεται-ότι ξέρει*.

⁷ Κάπως όπως, στη φροϋδική θεώρηση, το σύμπτωμα, ακόμη κι αν είναι σωματικό, είναι ήδη επεξεργασία, δημιουργία.

⁸ Η ακολουθία των ονείρων στους *Ιεροὺς λόγους* θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την ακολουθία των συνεδριών στην ψυχανάλυση. Επίσης, οι ασκληπιακές παρεμβάσεις έχουν συχνά τη χροιά αυτών του ψυχαναλυτή όταν, τέμνοντας τον λόγο του αναλυόμενου, οδηγούν στην ανακατάταξη της αλυσίδας των σημειώντων που τον κρατούν δέσμιο, και δημιουργούν νόημα. (βλ. J. Lacan, «Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée», στο *Écrits*, Seuil, 1966, σ. 197-213).

Μια επιταγή που, πέραν του να γράψει τους *Ιεροὺς λόγους*, συμβάλλει ίσως στην αποθεραπεία του από την επιδημία από την οποία είχε προσβληθεί⁹ και τον προτρέπει να πάψει επιτέλους να προσκολλάται στα όνειρά του.¹⁰ Έκτοτε (διότι ο Αριστείδης έζησε ακόμα τουλάχιστον άλλα δέκα χρόνια), θα μπορούσαμε κάλλιστα να τον φανταστούμε σαν έναν οποιονδήποτε, πρώτον τυχόντα, που μπορεί να ονειρεύεται, αλλά μπορεί και να ξεχνά τα όνειρά του.

Ως αναγνώστες των *Ιερῶν λόγων*, παρακολουθούμε τη δημιουργία ενός βιωμένου σώματος που σκιαγραφείται μέσω της αφήγησης, γεννιέται με τις λέξεις. Πράγματι, θα μπορούσαμε να τους διαβάσουμε ως μια διεργασία που συμβάλλει στη ναρκισσιστική συνοχή του Αριστείδα και, παράλληλα, αναδεικνύει την κατάφαση του προσώπου του ως ρήτορα, επισφραγίζοντας συγχρόνως τη θεϊκή προέλευση της έμπνευσής του. Να τους ορίσουμε ως κείμενο που παράγει καθαυτό το πρόσωπο του Αριστείδα, ως κείμενο *ποιήσεως εαυτού*. Στο μέτρο που οι *Ιεροί λόγοι* είναι μια πρώτη μορφή αυτοβιογραφίας¹¹ στην ιστορία της λογοτεχνίας, είναι και από τις πρώτες μαρτυρίες μιας ιδιαίτερης εκδοχής της φαντασίωσης *αυτογένεσης* για την οποία μιλά η ψυχανάλυση. Ιδιαίτερης εκδοχής, διότι η *αυτογένεση εν προκειμένω* είναι σύμφυτη με την ενεργοποίησή της μέσω της γραφής. Το αυτοβιογραφικό κείμενο γίνεται κάτι σαν πιστοποιητικό γεννήσεως, κάτι σαν ναρκισσιστικό εχέγγυο που τροφοδοτεί τη φαντασίωση ότι το υποκείμενο έχει νικήσει τον θάνατο.¹²

Υπάρχει πράγματι ένα σημείο στους *Ιεροὺς λόγους* που αντιστοιχεί ίσως με κάτι τέτοιο. Καθώς γράφει, με μια διάθεση μεταξύ μελαγχολίας και νοσταλγίας, ο Αριστείδης στοχάζεται:

Αναλογιζόμενον πόσον καιρό έλειπα από τη Σμύρνη· [...] ότι βρισκόμουν ήδη στα μισά της ζωής μου.[...] Πόσα πολλά χρόνια είχαν περάσει που θα μπορούσε κανείς, αν ήταν καλά, να περιδιαβάζει τις πόλεις, κι ότι τώρα υπήρχε φόβος να χαθεί ένα κομμάτι της παλιάς δόξας εξαιτίας αυτής της μεγάλης αδράνειας. Αυτά αναλογιζόμενον, και είναι ανθρώπινο φυσικά, ήξερα όμως καλά ότι όλα αυτά είναι μηδαμινά μπροστά στην υπακοή στον θεό· και δεν μου ήταν επώδυνο να βρίσκομαι μόνος με τον εαυτό μου, αντίθετα το έβλεπα μάλλον ως κέρδος. Και όντας σ' αυτή την κατάσταση, βλέπω το εξής όνειρο. (E 56)

⁹ Πρόκειται για τον γαληνικό λοιμό της δεκαετίας 160 μ.Χ., ο οποίος μνημονεύεται συχνά στους *Ιεροὺς λόγους*.

¹⁰ Κάπως όπως, στο τέλος μιας ψυχανάλυσης, ο αναλυόμενος αφήνει πίσω του τόσο το ιδιόμορφο καθεστώς της όσο και τη μεταβιβαστική σχέση που είχε αναπτύξει με τον αναλυτή του.

¹¹ Έχουν μάλιστα χαρακτηριστεί και ως ονειροβιογραφία. Βλ. Georg Misch, *A history of Autobiography in Antiquity II*, Routledge, 1950, σ. 498-510. Θα προσέθετα ότι μπορούν να χαρακτηριστούν και ως νοσοβιογραφία.

¹² Βλ. J.-F. Chiantaretto, *De l'acte autobiographique: le psychanalyste et l'écriture autobiographique*, Champ Vallon, 1995, σ. 263 κ. ε.

Και το όνειρο που ακολουθεί, το «μεγάλο όνειρο» όπως το χαρακτηρίζουν οι μελετητές, συνεχίζει κατά κάποιον τρόπο τον στοχασμό που προηγείται και τελειώνει:

Ίσως όμως πρέπει, είπα, οι ναοί να αφιερώνονται στους θεούς και οι άνθρωποι που αξίζουν να τιμώνται με την καθιέρωση των βιβλίων, διότι το πιο πολύτιμο πράγμα που έχουμε είναι αυτά που λέμε· κι όπως οι ανδριάντες και τα αγάλματα είναι μνημεία του σώματος, τα βιβλία είναι μνημεία των λόγων. (E 63)

Είναι πραγματικά η πεποίθηση του Αριστείδη, ο οποίος χρησιμοποίησε τα πάθη του σώματός του ως την αφετηρία μιας διαδικασίας αυτοθεμελίωσης.

Τα όνειρα

Η πιο σημαίνουσα ταξινόμησή τους, θεωρώ ότι είναι αυτή του ίδιου του Αριστείδη. Στην αρχή των *Υερῶν λόγων* παραθέτει ένα δείγμα περίπου δύο μηνών του ημερολογίου που κρατούσε όλα αυτά τα χρόνια. Μια ροή ονείρων από ημέρα σε ημέρα και, ξαφνικά, στις 13 Ιανουαρίου 166 μ.Χ., η φράση:

Αξίζει όμως να πω και τα πάρεργα όνειρα. (A 16)

Δευτερεύοντα όνειρα; Ήσσοнос σημασίας;¹³ Σήμερα, όταν κάποιος λέει ότι έχει πάρεργο τη ζωγραφική, δηλώνει μια ενασχόληση δευτερεύουσα, που τον ξεκουράζει και τον διασκεδάζει από αυτό που κάνει συνήθως, αλλ' όχι οπωσδήποτε ασήμαντη. Η θεματική των πάρεργων ονείρων του Αριστείδη τον αποσπά από αυτό που τον απασχολεί, δηλαδή από το σώμα και τις παθήσεις του. Η ταξινόμηση που κάνει ο ίδιος είναι: όνειρα σώματος και όνειρα εκτός σώματος. Τα πάρεργα όνειρά του περιβάλλουν, πλαισιώνουν τα όνειρα σώματος, λειτουργούν πλάι τους σαν αντίβαρο, τα εμποδίζουν να κατακυριεύσουν ολόκληρον τον ψυχικό χώρο του. Διότι τα όνειρα σώματος σκηνοθετούν έναν Αριστείδη πάσχοντα, ενώ τα πάρεργα όνειρα (εκτός σώματος) φέρνουν στο προσκήνιο έναν Αριστείδη, δεινό ρήτορα και άνθρωπο ξεχωριστό. Από αυτή την άποψη, έρχονται να καλύψουν, να αναιρέσουν την έλλειψη, την ταλαιπωρημένη υγεία του, που συχνά αποκλείει την ενασχόλησή του με τη ρητορική. Λειτουργούν δηλαδή σαν φάρμακο, κι είναι ακριβώς η θέση του Derrida¹⁴ ο οποίος μελετώντας την καντιανή αισθητική, αναδεικνύει την αναγκαιότητα, σχεδόν τη θεραπευτική συμβολή του πλαισίου, της κορνίζας (μιας από τις εκδοχές του *παρέργου*), στην εγγενή έλλειψη του ζωγραφικού πίνακα (του *έργου*) θεωρώντας ότι το *πάρεργον* μετέχει σχεδόν επί ίσοις όροις στο τελικό αισθητικό αποτέλεσμα. Ιδού ο ορισμός του Derrida: «Το *πάρεργον* είναι ένα επιπλέον, βρίσκεται πλάι στο *έργον*, πλάι στην αποστολή που επιτελεί το *έργον*, αλλά δεν είναι ήσσοнос σημασίας. Εφάπτεται, συμμετέχει από μια έξωθεν απόσταση (γι' αυτό και ο

¹³ Είναι οι ορισμοί που δίνουν τα λεξικά του A. Bailly και των Liddel & Scott.

¹⁴ J. Derrida, *La vérité en peinture*, Champs Flammarion, 1978, το κεφάλαιο II (Le parergon), σ. 44-94.

Derrida το αποκαλεί φάρμακον) στο έσωθεν του έργου. Δεν είναι ούτε απόλυτα εκτός, ούτε απλά εντός του έργου».¹⁵

Τα πάρεργα όνειρα στους *Ιεροὺς λόγους* είναι σχεδόν ισάριθμα με τα όνειρα σώματος. Κάποιες φορές όμως κι αυτή ακόμα η διάκριση είναι εξαιρετικά ρευστή, όπως συμβαίνει με ένα όνειρο άγχους, για το οποίο θα μιλήσω στη συνέχεια και το οποίο συνδέεται με ένα συγκεκριμένο σωματικό σύμπτωμα του Αριστείδη, τους εμετούς, και με τη δυσκολία, στη ρητορική πρακτική του, να αυτοσχεδιάζει.

Αλλά ας σταθούμε για λίγο στην εικόνα που έχει συνήθως ο Αριστείδης για το πάσχον σώμα του.

Το σώμα ως άλλος

Το καλοκαίρι 165 μ.Χ., ο γαληνικός λοιμός «θερίζει» στην περιοχή της Σμύρνης, ο Αριστείδης έχει κι αυτός προσβληθεί, οι γιατροί τον έχουν καταδικάσει, ο ίδιος αισθάνεται να φτάνει το τέλος του· και εδώ, όπως και σε άλλα σημεία των *Ιερῶν λόγων*, βλέπει το σώμα του ξένο, σαν άλλον. Λέει:

Οι γιατροί είχαν παραιτηθεί, στο τέλος ήταν σε πλήρη απόγνωση και κυκλοφόρησε η φήμη ότι θα πέθαινα άμεσα. [...] Έτσι, παρακολουθούσα τον εαυτό μου σαν να ήταν κάποιος άλλος. (B 39)

Αλλού, χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως:

[...] κι έχοντας σκύψει προς τα εμπρός, έβλεπα το κάτω μέρος της κοιλιάς σε πολύ περίεργη κατάσταση. (A 8)

Με τα δόντια είχα φτάσει σε απελπισία, ήταν σαν να επρόκειτο να πέσουν ανά πάσα στιγμή, τόσο που κρατούσα τα χέρια μπροστά στο στόμα για να τα πιάσω. (B 62)

[...] ένιωθα τα σπλάγχνα σαν παγωμένα και σαν να κρέμονται προς τα έξω. (B 63)

Κι όπως εδώ, πολύ συχνά στους *Ιεροὺς λόγους*, δεν χρησιμοποιεί κτητικές αντωνυμίες όταν μιλά για τα μέρη του πάσχοντος σώματός του, με αποτέλεσμα να παίρνουν θέση υποκειμένου τριτοπρόσωπων ρημάτων:

[...] τις νύχτες το στομάχι υπέφερε...(B 5)

[...] η κοιλιά ήταν χάλια...(A 27)

Βάσει τέτοιων στοιχείων, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Αριστείδης βιώνει στιγμές αποστασιοποίησης από ένα συγκεκριμένο μέρος του σώματός του ή από το σώμα του ως όλον, που παύει λοιπόν να είναι «σιωπηλό»¹⁶ όπως πράγματι είναι το υγιές και με άρτια

¹⁵ J. Derrida, *ό.π.*, σ. 63.

¹⁶ Αναφορά στον Paul Valéry ο οποίος ορίζει την υγεία ως τη σιωπή των οργάνων.

την εικόνα του σώμα. Η αποξένωση που περιγράφει όταν ένα μέρος του σώματός του γίνεται *άλλος*, με αυτόνομη υπόσταση, και λειτουργεί ανεξάρτητα από το υπόλοιπο σώμα, παραπέμπει σε μια από τις εκδοχές του *ανοίκειου* (*Unheimlich*) για το οποίο μιλά ο Freud, υιοθετώντας και επανεπεξεργαζόμενος κάτι ήδη γνωστό στις μέρες του από τη γερμανική λογοτεχνία. Στο ομότιτλο άρθρο του,¹⁷ περιγράφει το αίσθημα απόσχισης που κατάλαμβάνει το υποκείμενο όταν κάτι γνώριμο και οικείο εισβάλλει ως *ξένο*, όταν κάτι, μολονότι ανήκει στο υποκείμενο, το υποκείμενο δεν το αναγνωρίζει και του δημιουργεί μια αλλόκοτη δυσφορία. Στην επιδημία λοιπόν της Σμύρνης, ο Αριστείδης δηλώνει ότι δεν εγκατοικεί το σώμα του· το βλέπει να στέκεται απέναντί του και το παρατηρεί σαν να είναι κάποιος άλλος, ξένος. Είναι ίσως μια στιγμή αυτοσκόπησης; Πρόκειται για μια εμπειρία διχοτόμησης του εαυτού;¹⁸ Ή μήπως είναι μια κατοπτρική εμπειρία μπροστά όμως σε ένα καθρέφτη όπου ο Αριστείδης δεν αναγνωρίζει το είδωλό του, όπως μπορεί να συμβεί όταν κάποιος, βαριά άρρωστος, κυριεύεται από αισθήσεις κατακερματισμού, δεν έχει πλέον συνείδηση της ενότητας του σώματός του, αδυνατεί να ταυτιστεί με την εικόνα που αντανακλά ο καθρέφτης, γιατί το μόνο που βλέπει εκεί είναι η έλλειψη; Διότι έχει παρατηρηθεί ότι η διχοτόμηση του εαυτού μπορεί ενίοτε να είναι αναγκαία, και να μοιάζει με τη ναρκισσιστική αυτο-διάσπαση για την οποία μιλά ο Ferenczi,¹⁹ σε περιπτώσεις ακραίου κινδύνου ή μεγάλης καταστροφής. Θα μπορούσαμε όμως να υποθέσουμε και κάτι άλλο: να διαβάσουμε τις στιγμές που βιώνει ο Αριστείδης στο επεισόδιο του λοιμού της Σμύρνης ως μια από τις φάσεις της περιθανάτιας εμπειρίας, τη φάση της *εκσωμάτωσης*,²⁰ όπου το υποκείμενο νιώθει να εκτινάσσεται μακριά από το σώμα του και να το ατενίζει με μια αίσθηση αδιαφορίας.

Αυτοσχεδιασμός/ εμετοί

Ο Φιλόστρατος (ο βιογράφος του Αριστείδη) αναφέρει ότι, λόγω της φυσικής του κατάστασης, ο ρήτοράς μας δεν είχε μεγάλη ευχέρεια στο να αυτοσχεδιάζει. «Εμείς δεν είμαστε από αυτούς που ξερνούν τον λόγο, αλλά από αυτούς που ακριβολογούν»,²¹ είχε πει κάποτε, αμυνόμενος ίσως, στον Μάρκο Αυρήλιο που, περαστικός από τη Σμύρνη, του είχε ζητήσει να δώσει ενώπιόν του ένα δείγμα της ευγλωττίας του. Όμως, λέει ο Φιλόστρατος, κατά βάθος, τόσο πολύ θαύμαζε τον αυτοσχεδιασμό ο Αριστείδης που

¹⁷ S. Freud, *Το ανοίκειο*, μτφρ. Ε. Βαϊκούση, Πλέθρον, 2009.

¹⁸ Ο Αριστοτέλης (*Μετεωρολογικά III* 4 373β, 2-10) περιγράφει την εμπειρία κάποιου που, καθώς περπατούσε, έβλεπε την εικόνα του να έρχεται προς το μέρος του.

¹⁹ Πρωτοπόρος Ούγγρος ψυχαναλυτής και μαθητής του Freud, με σημαντική και καινοτόμο συνεισφορά στην ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος, κυρίως με τη μελέτη του γύρω από την έννοια του τραύματος και τον μηχανισμό του. Βλ. κυρίως S. Ferenczi, *Oeuvres complètes Psychanalyse*, τόμος 4 (1927-1933), Payot 2007.

²⁰ Το φαινόμενο της *εκσωμάτωσης* ήταν γνωστό στην Αίγυπτο όπου, τελετουργικά, πριν την ενθρόνισή του, ο Φαραώ, σε καθεστώς αλλοιωμένης συνείδησης, παρεμφερές εκείνου της περιθανάτιας εμπειρίας, έκανε μια πορεία από τον θάνατο στην αναγέννηση, αποκτώντας έτσι γνώση του μεταθανάτιου ταξιδιού που περιγράφουν οι *Βίβλοι των νεκρών*.

²¹ Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστών*, 583.

κλεινόταν νύχτες ολόκληρες στο δωμάτιό του να γράφει και να αποστηθίζει λέξη προς λέξη τους λόγους του... Μόνο που αυτό τον έκανε να μοιάζει, συνεχίζει ο Φιλόστρατος, μάλλον με κάποιον που μηρυκάζει παρά με κάποιον που τρώει... Είναι αλήθεια ότι ο Αριστείδης έγραφε γιατί είχε πραγματικά συνείδηση συγγραφέα,²² για να διαιωνιστεί το όνομά του· συχνά, διεκδικεί και δηλώνει την επιθυμία του να *συνομιλήσει με τους ανθρώπους που θα έλθουν αργότερα*,²³ αλλά δεν είναι το θέμα μας εν προκειμένω. Εδώ ενδιαφέρει η σύνδεση μεταξύ εμετού και αυτοσχεδιασμού και οι περαιτέρω σκέψεις που μπορούμε να κάνουμε.

Ας θυμηθούμε αρχικά ότι ο εμετός, συνήθης θεραπευτική στην ιπποκρατική και γαληνική ιατρική, ήταν επίσης ένα από τα συμπτώματα του λοιμού της Σμύρνης.²⁴ Πρέπει όμως να παρατηρήσουμε ότι, ως σύμπτωμα, ο εμετός «παίζει» ανατομικά στην ίδια περιοχή που «παίζει» και η φωνή, στο σημείο δηλαδή όπου συναντώνται η αναπνευστική οδός με την οδό προς το στομάχι, στο ύψος του φάρυγγα. Ενδέχεται να προκληθεί σε περίπτωση σύγχυσης μεταξύ του φάρυγγα και του γειτονικού λάρυγγα²⁵: μιας σύγχυσης που μπορεί να είναι σημαίνουσα θεματική σε μια ψυχαναλυτική διαδικασία.

Μπορεί κάποιος να «μπερδέψει» το φάρυγγα (ο οποίος λειτουργεί κανονικά προς μια μόνο κατεύθυνση, αυτή της κατάποσης) και το λάρυγγα (που λειτουργεί και προς τις δυο κατευθύνσεις, εισπνοή και εκπνοή) κι αντί να βγάλει ήχους, να πνίγεται και να κάνει εμετό. Με άλλα λόγια, ο εμετός μπορεί ενίοτε να προδίδει κάποια «παρεξήγηση» στην διανθρώπινη επικοινωνία.²⁶ Ο κίνδυνος για κάποιον που αυτοσχεδιάζει είναι να χάσει τα λόγια του, να κάνει lapsus, να στραβοκαταπιεί τα λόγια του. Κίνδυνος ή προστασία, ο εμετός μπορεί να είναι η σωματική, για λόγους οικονομίας του ψυχισμού, διέξοδος κάποιας έντονης ψυχικής διαταραχής. Δεν μπορούμε φυσικά να ξέρουμε περί τίνος επρόκειτο ειδικά στην περίπτωση του Αριστείδη, αλλά, ομολογουμένως, ήξερε πολύ καλά πόσο στενά συνδέονται οι δυο λειτουργίες (αναπνευστική και διατροφική) κι ακόμη καλύτερα την υπερχείλιση της μιας στο πεδίο της άλλης, διότι συχνά του τύχαινε να στραβοκαταπίνει κι όπως είδαμε από τον Φιλόστρατο, συνδέει εύκολα αυτοσχεδιασμό με εμετό. Το σίγουρο είναι ότι μετέθετε κατά κάποιο τρόπο αυτό το σύμπτωμα, επαναγεγ-

²² Ενδεικτικά, βλ. Laurent Pernot, «Le livre grec au IIe siècle ap. J.-C. d'après l'œuvre d'Aelius Aristide», στο *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 151 n° 2 (2007), σ. 933-965.

²³ *Τερῶν λόγων*, Ε 52.

²⁴ Το διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας το απόσπασμα του ημερολογίου που παραθέτει ο Αριστείδης στον *Τερὸ λόγῳ Α*, όπου ο εμετός εμφανίζεται συχνά, σύμπτωμα και θεραπεία.

²⁵ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι όπως αν έχει χαλάσει το κλειδί της διασταύρωσης στις σιδηροδρομικές γραμμές...

²⁶ Αυτό παρατηρεί και η F. Dolto στην κλινική εμπειρία της με τα βρέφη: «Όταν ο κηδεμών ενήλικος, στην επίκληση του βρέφους για επικοινωνία (κινητοποιώντας δηλαδή τον λάρυγγα), απαντά ταΐζοντάς το (ενεργοποιώντας δηλαδή το φάρυγγα του βρέφους), το παιδί, για να παραμείνει στο ίδιο μήκος κύματος με τον ενήλικο, χρησιμοποιεί το ίδιο προτεινόμενο από αυτόν μέσο επικοινωνίας. Μη μπορώντας όμως να παράγει ήχους με το φάρυγγα, κάνει εμετό». Βλ. Φ. Ντολτό, *Η ασυνείδητη εικόνα του σώματος*, μτφρ. Ε. Κούκη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1999, σ. 240 κ. επ.

γράφοντάς το σε μια δυναμική συμβολοποίησης, το μετουσίωσε αναδεικνύοντας την ύψιστη αξία του σημαίνοντος *γραφή/ βιβλίο*.²⁷

Ένα άλλο νήμα για την επεξεργασία αυτής της δυσκολίας του Αριστείδη, που έπρεπε να έχει αποστηθίσει και να έχει «χωνέψει» τους λόγους του προτού τους εκφωνήσει, θα μπορούσε να είναι αυτός καθαυτός ο μηχανισμός της πέψης: αν εκτυλίσσεται ομαλά η πέψη, η τροφή αφομοιώνεται από τον οργανισμό, αλλιώς προκαλείται εμετός. Το ίδιο άλλωστε και με τον λόγο, και με τη γνώση· ας θυμηθούμε τη θεϊκή επιταγή στον προφήτη Ιεζεκιήλ: «Φάε αυτό το βιβλίο και πήγαινε να τους μιλήσεις!».²⁸

Ιδού τώρα ένα σημαντικό σχετικό όνειρο, όνειρο άγχους, σε δυο χρόνους, του Αριστείδη κατά την παραμονή του στην Πέργαμο (πιο συγκεκριμένα επ' ευκαιρία μιας σύντομης εξόδου του από το ιερό:

Τύχαινε τότε να βρίσκομαι στους Αλλιανούς, όπου με είχε στείλει για λίγο ο θεός. Ήταν πολλά τα ενοχλήματα εκείνο το διάστημα και με βασάνιζαν συνέχεια· ούτε να φάω ήταν δυνατό ούτε και να κρατήσω κάτι που δοκίμαζα: αμέσως καθόταν στον λαιμό κι έκαιγε, έσκιζε τον φάρυγγα, έκοβε την ανάσα και βίαιοι σπασμοί ανέβαιναν στο κεφάλι. Δοκίμαζα να κάνω εμετό μα δεν μπορούσα, έστω και μια σταγόνα να έβγαζα, σήκωνε τρικυμία και πνιγόμεν· με κόπο, με μεγάλη ταραχή και με πολλή απόγνωση κατάφερνα επιτέλους να απελευθερωθώ, αλλά όχι δίχως να ματώνω, διότι γδερνόταν όλη η περιοχή κι ύστερα επουλωνόταν ως τον επόμενο τραυματισμό. Ανάλογες ήταν και η κούραση, η αδυναμία και η εξάντληση του σώματος. [...] Στους Αλλιανούς, ενώ ήμουν πολύ άσχημα, θυμάμαι ότι είδα το εξής όνειρο: μου φάνηκε ότι ήμουν πάνω σε μια σχεδία κι έπλεα μόνος στη θάλασσα της Αιγύπτου, και βρισκόμουν στην άκρη της σχεδίας, προς το μέρος της ξηράς. Κι όντας εκεί, πολύ άσχημα, εμφανίστηκε απέναντι στην ξηρά ο τροφέας μου ο Ζώσιμος με ένα άλογο, και κάπως έγινε και βγήκα και πήρα το άλογο με πολλή χαρά. Αυτό ήταν το όνειρο. Μου φάνηκε επίσης ότι διέσχιζα την Αλεξάνδρεια και είδα ένα σχολείο όπου μικρά παιδιά απαγγέλλαν και τραγουδούσαν τους εξής στίχους, που αντηχούσαν γλυκά:

*Πολλούς έσωσε από το βλοσυρό βλέμμα του θανάτου,
ενώ στέκονταν ήδη μπροστά στις αμείλικτες πύλες του Άδη.*

Αυτοί όμως είναι δικοί μου στίχοι, από τους πρώτους σχεδόν που συνέθεσα για τον θεό. Απορούσα λοιπόν πώς είχαν φτάσει κιόλας στην Αίγυπτο και

²⁷ Κι αν ο Ασκληπιός τον ωθούσε ονειρικά προς τη συγγραφή, γνωρίζοντας τη φυσική αδυναμία του προστατευόμενου του, αποσκοπώντας επιπλέον γι' αυτόν κάτι σημαντικότερο, πέραν της απλής ίασης και σωτηρίας του, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, τελικά, ο ίδιος ο Αριστείδης είναι ο σκηνοθέτης των ονείρων του...

²⁸ Βλ. την ενδιαφέρουσα ανάλυση του G. Haddad, στο *Manger le livre. Rites alimentaires et fonction paternelle*, Plurriel, 2010.

χαιρόμουν εξαιρετικά που έτυχε να είμαι εκεί την ώρα που τους τραγουδούσαν. (Γ 1, 3-4)

Στο όνειρο αυτό, το σωματικό σύμπτωμα (ναυτία, πνιγμός, δύσπνοια) συναντά την ψυχική διαταραχή (δυσκολία αυτοσχεδιασμού) στον χώρο του ονειρικού σημαίνοντος *σχεδία* (αυτοσχέδιο πλεούμενο/ αυτοσχεδιασμός). Επίσης, το σημαίνον «κάνω εμετό» παραπέμπει διττά, τόσο στον αυτόσχεδιασμό όσο και στην αδυναμία του Αριστείδη να κάνει εμετό.²⁹ Υπάρχει κι ένα άλλο ισχυρό σημαίνον που κυριαρχεί επίμονα σε τούτο το όνειρο, ήδη από το πρώτο μέρος του πριν την έξοδο από την Πέργαμο: το σημαίνον *άλογο*, το οποίο, συνειδητά σχεδόν για τον Αριστείδη, παραπέμπει στον λόγο («δοξασμένος ηνίοχος αιώνιων λόγων», λέει για τον εαυτό του, συνδέοντας ο ίδιος τον έλεγχο του αλόγου με τον έλεγχο των λόγων).³⁰ Στο πρώτο λοιπόν μέρος του ονείρου ο Αριστείδης χάνει τα λόγια του, κατόπιν κινδυνεύει να πνιγεί στη *σχεδία* όταν, αίφνης, *από μηχανής θεός*, ο τροφέας του Ζώσιμος, σημαντική πατρική φιγούρα στη ζωή του, τον σώζει βγάζοντάς τον στην ξηρά, του δίνει ένα *άλογο*, προσφέροντάς του δηλαδή εν τέλει στέρεο έδαφος, για την άσκηση της ρητορικής του...

Παρουσία του πατέρα στους *Ιεροὺς λόγους*

Οι γονεὶς του Αριστείδη αναφέρονται μια φορά καθένας στους *Ιεροὺς λόγους*, αλλά γίνεται, νομίζω, συχνά νύξη γι' αυτούς με εκφράσεις όπως «πατρώα γη», «τα μέρη των προγόνων μου», «πατρικό»...

Ένα σημείο όπου μνημονεύεται έμμεσα ο πατέρας, είναι το ακόλουθο όνειρο του Αριστείδη. Είναι ακόμη στην Πέργαμο, έχει επανέλθει στη ρητορική, αλλά μόνο στην περίμετρο του ιερού και το βλέπει μετά από ένα προηγούμενο όνειρο όπου ο Ασκληπιός ονομάζει τους λόγους του «αιώνιους»:

Μου φάνηκε ότι βρισκόμουν στην πατρική εστία, στο ιερό του Ολυμπίου Διός.³¹ Γινόταν μια δημόσια συνάθροιση προς το μεσημέρι και ο ιερός κήρυκας στεκόταν πλάι στη βάση του αγάλματος του θεού και φώναζε το όνομά μου με όλα τα σχετικά τιμητικά, σαν να επρόκειτο να με στεφανώσουν δημοσία, όπως όταν στην εκκλησία του δήμου μάς στεφανώνουν με χρυσό στεφάνι, και συμπλήρωνε: «για τους λόγους»: και το επιβεβαίωνε προσθέτοντας και κάτι άλλο, το εξής: «διότι στη ρητορική είναι αήττητος». Μετά από αυτή την ανακήρυξη, έμπαινα στον κήπο του Ασκληπιού που είναι μπροστά από το πατρικό μου κι εδώ, στα δεξιά του ναού, έβρισκα έναν τάφο κοινό για μένα και τον Αλέξανδρο, τον γιο του Φιλίππου, μοιρασμένο στα δύο με ένα διαχωριστικό στη μέση: εκείνος κειτόταν στη

²⁹ Βλ. επίσης την εξαιρετική ανάλυση της Maria Tasinato, στο *Marco Aurelio: il distratto, il savio, il solitario*, Mimesis, 1990, σ. 14 κ.ε.

³⁰ *Ιερῶν λόγων*, Δ 45.

³¹ Ο πατέρας του Αριστείδη ήταν ιερέας του Δία.

μια μεριά και στην άλλη έμελλε να αναπαυθώ εγώ. Καθώς λοιπόν στάθηκα κι έσκυψα να δω, αισθάνθηκα μια εξάισια ευωδιά από θυμιάματα, μερικά προέρχονταν από τον δικό του τάφο, κι άλλα προορίζονταν για μένα. Χάρηκα, κι έβγαλα το συμπέρασμα ότι είχαμε, πράγματι, διαπρέψει και οι δύο, εκείνος στη δύναμη των όπλων κι εγώ στη δύναμη των λόγων· κι ένα άλλο που σκέφτηκα ήταν πόσο σπουδαίος είχε γίνει εκείνος στην Πέλλα κι ότι και για μένα θα είναι υπερήφανοι οι άνθρωποι εδώ. (Δ 48-49)

Το σκηνικό είναι τα πάτρια εδάφη και ο κήπος του πατρικού του. Στο πρώτο μέρος του ονείρου, ο Αριστείδης βραβεύεται με στέφανο για τη ρητορική του και στο δεύτερο, ανακαλύπτοντας το από κοινού μνήμα για τον ίδιο και τον Μ. Αλέξανδρο, σκέφτεται πόσο υπερήφανοι θα είναι γι' αυτόν οι άνθρωποι στα μέρη του. Σύμφωνα με τη θεματική ότι ο γιος πρέπει να ξεπερνά τον πατέρα, ηθικό χρέος την εποχή που έζησε ο Αριστείδης, εκτός από τους ανθρώπους στα μέρη του, υπερήφανος γι' αυτόν θα ήταν κι ο πατέρας του... Είναι όμως άξιο παρατήρησης ότι σκηνοθετεί ονειρικά έναν πολύ περίεργο τρόπο δόξας. Το σύνολο του ονείρου θα μπορούσε να συνοψιστεί με την φράση: «ο Αριστείδης, αήττητος στη ρητορική, ηττημένος από την περατότητα του σώματος». Αισθανόταν άραγε κάποια δυσφορία στο να ξεπεράσει τον πατέρα του;³² Το ερώτημα μένει φυσικά αναπάντητο. Αν όμως ίσχυε κάτι τέτοιο, θυμίζει τη δυσφορία που αισθάνθηκε ο Freud το 1904 επισκεπτόμενος την Ακρόπολη, στην Αθήνα, τη διαταραχή μνήμης που του συνέβη και την οποία ανέλυσε πολύ αργότερα, το 1937, σε μια επιστολή του προς τον Romain Rolland: «Ως εάν ο κύριος σκοπός στην επιτυχία να είναι το να πάει κανείς πιο μακριά από τον πατέρα και, μαζί, να παραμένει ες αεί απαγορευμένο να ξεπεραστεί ο πατέρας».³³

Ο πατέρας μνημονεύεται πάλι σε ένα όνειρο του θέρους 165 μ.Χ., στην επιδημία της Σμύρνης, όταν ο Αριστείδης αισθάνεται ότι φθάνει το τέλος του. Είναι η μόνη ρητή μνεία του πατέρα κι είναι σε μια στιγμή ύψιστης σημασίας στη ζωή του Αριστείδα, όπως είναι άλλωστε για κάθε άνθρωπο οι στιγμές πλησιάζοντας ο θάνατος.

Ο Αριστείδης ονειρεύεται (ίσως είναι ψευδαίσθηση):

Τότε, εκεί που ήμουν στο κρεβάτι μου στραμμένος προς τη μέσα μεριά, μου φάνηκε σαν να έβλεπα όνειρο· ήταν πραγματικά η λύσις. Μου φάνηκε λοιπόν ότι ήταν το τέλος του δράματος, ότι έβγαζα τους κοθόρνους και φορούσα τα σανδάλια του πατέρα μου... (B 40)

Ο πατέρας μνημονεύεται μετωνυμικά, (τα ιερατικά σανδάλια του), ο Αριστείδης τον επικαλείται όντας ετοιμοθάνατος... Η κατάσταση θυμίζει την αναζήτηση της *ύστατης*

³² Το όνειρο άλλωστε διαδραματίζεται στο πατρικό του.

³³ Σ. Φρόντ, «Γράμμα στον Ρομαίν Ρολλαν. Μια διαταραχή μνήμης πάνω στην Ακρόπολη», μτφ. Α. Βουδούρη, στο Θ. Τζαβάρας (επιμ.), *Ψυχανάλυση και Ελλάδα. Στοιχεία, θέσεις, ερωτήματα*, Ίδρυμα Μωραΐτη (Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας 16), 1984, σ. 15-27.

δυσάδας, για την οποία μιλά ο de M'Uzan³⁴ λέγοντας όταν κάποιος πεθαίνει βιώνει μια τελευταία έντονη εμπειρία σχέσης, ως εάν να πασχίζει, ύστατη φορά, να έλθει στον κόσμο, προτού αποδημήσει οριστικά. Με άλλα λόγια, σε ακραίες καταστάσεις ή την έσχατη στιγμή, όταν το πεπρωμένο ετοιμάζει κάποιον να εξέλθει από τα όρια του χρόνου, μοιάζει να είναι βαθιά ανθρώπινη, έμφυτη, η ανάγκη της επίκλησης και της ύστατης εγγραφής του στη γραμμή της καταγωγής του, στη γενεαλογία.

Σχετικά με την μετωνυμική παρουσία του πατέρα σ' αυτό το όνειρο, θα μπορούσαμε όμως να διακινδυνεύσουμε και μια άλλη υπόθεση, διαμετρικά αντίθετη από την πρώτη: μπορεί ο πατέρας να καλείται από τον Αριστείδη, για να τον επαναφέρει στη ζωή όπως, πολύ παλιά, το 147 μ.Χ., είχε ίσως συμμετάσχει στη θεραπεία του όγκου που είχε εμφανίσει ο Αριστείδης, εφόσον βέβαια ερμηνευτούν ως νύξη του πατέρα τα αιγυπτιακά σανδάλια που αναφέρονται στο όνειρο εκείνης της περιόδου:

[...] ο θεός από καιρό προμηνούσε να φυλάγομαι από την υδρωπικία και, ανάμεσα σε άλλα αντίδοτα που μου έδωσε γι' αυτό, μου έδωσε και σανδάλια αιγυπτιακά, όπως φορούν συνήθως οι ιερείς. (Α 61)

Τι σημασία έχει άραγε για τον Αριστείδη η μνεία του πατέρα μέσω του σημαίνοντος *σανδάλια*;³⁵

Οι τροφείς του Αριστείδη

Η τροφός και η εγγονή της

Σε αντίθεση με τη βιολογική του μητέρα, στην οποία αναφέρεται μια και μοναδική φορά (Γ 16), ο Αριστείδης μιλά πολύ συχνά για την Φιλουμένη, την παραμιάνα του· το όνομά της είναι δηλωτικό των αισθημάτων του γι' αυτή.³⁶ Μιλά επίσης για την ομογάλακτη αδελφή του την Καλλιτύχη, έναν ομογάλακτο αδελφό (χωρίς να τον ονομάζει) και για τα παιδιά της αδελφής του, τα οποία θεωρεί ότι στην επιδημία της Σμύρνης πεθαίνουν στη θέση του, το καλοκαίρι 165 μ.Χ. ο Ερμείας, τον Δεκέμβριο 166 μ.Χ. η μικρή Φιλουμένη. Κι αυτή η διπλή *αντίδοσις*³⁷ προδίδει, πέραν των άλλων, ένα αίσθημα φθόνου ίσως για την αδελφή του, πόσο μάλλον που ο Αριστείδης επιχειρεί να της οργανώσει, ονειρικά, το πώς θα διασχίσει το πένθος της κόρης της.

³⁴ Γάλλος ψυχαναλυτής, γνωστός για τις εργασίες του γύρω από τη δημιουργία, τον θάνατο και τις ψυχοσωματικές διαταραχές. Συνιδρυτής του Ψυχοσωματικού Ινστιτούτου στο Παρίσι. Βλ. Michel De M'Uzan, «Le travail du trépas», στο *De l'art à la mort*, Gallimard, Tel, 1983, σ. 182-199.

³⁵ Θα μπορούσαν άραγε να βασιστούμε στην ευφάνταστη ερμηνεία του αιγυπτιολόγου Alan Gardiner (1879-1963), ο οποίος, στο λουρί που δένει τα αιγυπτιακά σανδάλια, αναγνωρίζει την αναπαράσταση του σταυρού *ανκ*, κατ' εξοχήν συμβόλου ζωής, δεδομένου μάλιστα του ότι, μολονότι προφέρεται διαφορετικά, το ίδιο ιερογλυφικό σημαίνει και τα δυο (*σανδάλια/ζωή*);

³⁶ Όλα τα ονόματα στους *Ιεροὺς λόγους* είναι σημαίνοντα.

³⁷ Βλ. S. Nicosia, «“E morto al posto mio”: da Elias Canetti ad Elio Aristide», *Studi Italiani di Filologia Classica*, suppl. 1 (2007), σ. 105-120.

Ο θάνατος της μικρής Φιλουμένης προκαλεί στον Αριστείδη ένα από τα πιο σημαντικά όνειρα, ένα πλούσιο όνειρο, που δίνει λαβή για πολλές και ποικίλες αναλύσεις. Ιδού ένα μέρος του:

Η ουσία ήταν ότι επάνω στο σώμα της Φιλουμένης και μέσα στο σώμα της, όπως ακριβώς στα σπλάχνα των ιερών σφαγίων, ήταν γραμμένο ό,τι της είχε συμβεί. Μου φαινόταν ότι υπήρχαν κάποιες κοιλιακές πτυχώσεις, μεγάλος αριθμός, και συγχρόνως ήταν και σαν να τις έβλεπα, οι επάνω ήταν υγιείς και σε καλή κατάσταση, και κάτω κάτω, στην άκρη, ήταν το άρρωστο κομμάτι. Όλα αυτά μου τα έδειχνε κάποιος, όποιος κι αν ήταν αυτός, που ήταν εκεί. Και τον ρωτούσα: «Πού οφείλονται λοιπόν οι αναβολές κι οι δυσκολίες μου;». Κι εκείνος έδειχνε το σημείο. Οι χρησιμοί λοιπόν ήταν περίπου αυτοί. Το όνομά μου ήταν χαραγμένο ως εξής: «Αίλιος Αριστείδης» και, λίγο ή πολύ κατά διαστήματα, εδώ κι εκεί, υπήρχαν κι άλλα διακριτικά του ονόματός μου· ήταν επίσης χαραγμένο και «Σωσιμένης» και άλλα παρόμοια που προμηνύουν σωτηρία, κι ακόμη ότι η Φιλουμένη είχε δώσει ψυχή αντί ψυχής και σώμα αντί σώματος, τα δικά της αντί των δικών μου. (E 23-24)

Ένα πιθανό νήμα για την ανάλυση αυτού του ονείρου θα ήταν καθαυτό το όνομα: «Φιλουμένη». Η μικρή έχει το όνομα της γιαγιάς της και πολυαγαπημένης παραμάνας του Αριστείδη. Θα μπορούσαμε λοιπόν να διαβάσουμε ίσως αυτό το όνειρο με αναφορά το *μητρικό*. Οι πτυχώσεις της κοιλιάς της Φιλουμένης να παραπέμπουν στη μητρική κοιλιά, την πρώτη κατοικία κάθε έμβιας ύπαρξης και, με αυτή τη λογική, η αποκάλυψη του ονόματος του Αριστείδη εγγεγραμμένου εκεί, αφενός να μπορεί να εκληφθεί ως επιστροφή στη συνθήκη της κύησης για μια αναγέννηση (το όνειρο άλλωστε τοποθετείται την εποχή της επιδημίας όπου ο Αριστείδης είναι βαριά άρρωστος), αφετέρου, να δηλώνει νοσταλγία για εκείνη, για την οποία, λίγα χρόνια μετά τη συγγραφή των *Τεράτων λόγων*, ο Αριστείδης θα πει: «Δεν υπάρχει άλλο μέρος να ξαποστάσει κανείς έτσι όπως στον κόρφο μιας μάνας, με τόση χαρά και με τέτοια τρυφερότητα».³⁸

Οι τροφείς

Ο Αριστείδης μιλά για τρεις τροφείς, τον Επάγαθο, τον Νήριτο και τον Ζώσιμο. Η επιρροή τους θα μπορούσε να συνοψιστεί ως εξής: ο Επάγαθος διαποτίζει τον Αριστείδη με πνευματικότητα και επιβεβαιώνει ονειρικά το όνομα *Θεόδωρος*, που ο Αριστείδης αποφασίζει να προσθέσει στο όνομά του, αφού όπως λέει «όλα σε μένα είναι δώρο του θεού».³⁹ ο Νήριτος είναι μάλλον ο αυστηρός παιδαγωγός (του ζητιέται από τον Ασκληπίο να «διαμορφώσει» το σώμα του Αριστείδη). Και ο Ζώσιμος, στον οποίο θα σταθούμε

³⁸ *Ίσθμικός*, XLVI, 24.

³⁹ *Τεράτων λόγων*, Δ 50.

διότι, κυριολεκτικά, στοιχειώνει τους *Ιερούς λόγους*, τον συνοδεύει στις εμπειρίες της ζωής ως φύλακας-άγγελος, είναι παντού, σκιά, alter ego ή *βοηθητικό Εγώ*⁴⁰ του Αριστείδη.

Ο Ζώσιμος μοιάζει να εκπροσωπεί για τον Αριστείδη έναν *ενδιάμεσο*: είναι πάντα εκεί, δέχεται και απαντά σε κάθε αίτημα του κυρίου του, τον προστατεύει από τον κόσμο και τον ωθεί να *είναι* στον κόσμο. Η απώλειά του οδηγεί τον Αριστείδη να αφηγηθεί στους *Ιερούς λόγους* τους τελευταίους μήνες (από τον Οκτώβριο 147 μ.Χ.) όταν πλησιάζει ο θάνατος του τροφέα του, τις συνθήκες που προκάλεσαν τον θάνατό του,⁴¹ και κατόπιν μια σειρά ονείρων που του επιτρέπουν να διασχίσει αυτό το πένθος.⁴² Κι αυτά τα όνειρα έχουν κάποιες αντιστοιχίες με τις φάσεις του πένθους όπως τις περιγράφει η E. Kubler Ross.⁴³

Ο θάνατος του Ζώσιμου και το πένθος του Αριστείδη

Τον Οκτώβριο 147 μ.Χ., τέσσερις μήνες πριν το θάνατο του Ζώσιμου, και σαν να τον διαισθάνεται ότι θα συμβεί, ο Αριστείδης βλέπει ένα όνειρο που φαντάζει σαν τη φάση που περνά κανείς, της προαναγγελίας κατά κάποιο τρόπο του θανάτου του προσφιλούς του. Ο Ζώσιμος πέφτει άρρωστος, ο Αριστείδης προφανώς ανησυχεί, και ονειρεύεται:

Όταν λοιπόν εμφανίστηκε ο θεός, αρπάζω το κεφάλι του τότε με το ένα μου χέρι και τότε με το άλλο και, έτσι κρατώντας τον, τον εκλιπαρούσα να σώσει για χάρη μου τον Ζώσιμο· ο θεός έκανε νόημα πως όχι. Τον ξαναπιάνω με τον ίδιο τρόπο και πάλι τον εκλιπαρούσα να κατανεύσει· και πάλι έκανε νόημα ότι αρνείται. Τρίτη φορά τον πιάνω προσπαθώντας να τον πείσω να μου γνέψει καταφατικά· εκείνος όμως δεν έδειξε ούτε ότι αρνείται ούτε ότι δέχεται, μόνο στεκόταν με το κεφάλι ακίνητο λέγοντάς μου τα λόγια που πρέπει να προφέρονται σε τέτοιες περιστάσεις, διότι είναι αποτελεσματικά, τα οποία θυμάμαι, αλλά δεν νομίζω ότι πρέπει να τα ξεστομίζω εικη και ως έτυχεν. (Α 71)

Τον Φεβρουάριο 148 μ.Χ., πεθαίνει ο Ζώσιμος και ο Αριστείδης τον καθιστά υπεύθυνο για τον χαμό του διότι δεν τον είχε ακούσει και πήγε, όντας ακόμη άρρωστος ο ίδιος, να συνδράμει κάποιον άλλο.

Με εξόργιζε που δεν τον είχα πείσει. Διότι την προηγούμενη νύχτα είχα δει το εξής όνειρο. Μου φαινόταν ότι ο Ασκληπιακός, ο νεωκόρος, έλεγε: «Ο Ζώσιμος πρέπει να αναλάβει δυνάμεις όσο είναι καιρός». Εγώ λοιπόν, με βάση αυτό το όνειρο, δεν τον άφηνα να φύγει όταν έφτασε το νέο σχετικά

⁴⁰ Στην ψυχανάλυση, το *βοηθητικό Εγώ* δηλώνει κάποιον που με την παρουσία του προστατεύει το υποκείμενο (το βρέφος, λόγου χάρη, το αδύναμο μικρό παιδί, ή κάποιο εύθραυστο υποκείμενο, όπως μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν ο Αριστείδης) από τα τραύματα της ζωής και τις επιθέσεις του εξωτερικού κόσμου.

⁴¹ *Ιερών λόγων*, Α 69-77.

⁴² *Ιερών λόγων*, Γ 37 και 47 κ. ε.

⁴³ Ελβετικής καταγωγής ψυχίατρος, της οποίας οι εργασίες την έκαναν να θεωρείται πρωτοπόρος στον χώρο της θανατολογίας. Βλ. E. Kubler Ross, *Πλησιάζοντας τον θάνατο*, μτφρ. Β. Προβιάς, Ίκαρος, 2019.

με τον υπηρέτη. Εκείνος όμως παράκουσε κι έφυγε· κι αυτό ήταν η αιτία του θανάτου του. (Α 76)

Και κατά την Άνοιξη του ίδιου έτους 148 μ.Χ., στο πρώτο όνειρο που βλέπει αμέσως μετά το θάνατό του, εξακολουθεί να τον κατηγορεί ότι πέθανε επειδή έφαγε από ένα ιερό σφάγιο:

Μου φάνηκε ότι είχε δοθεί χρησμός στον Ζώσιμο πως θα ζήσει όσο «ζει η αγελάδα στον αγρό»· και του λέω: «Ξέρεις τι εννοεί ο χρησμός; Σε προστάζει να απέχεις από το βοδινό κρέας». Διότι έλεγαν ότι, εκτός από την ψύξη από την οποία πέθανε, ο Ζώσιμος είχε πάθει ζημιά και επειδή είχε αγγίζει βοδινό από θυσία. (Γ 37)

Μέχρι τώρα, τα δύο αυτά όνειρα έχουν ερμηνευτεί ως δείγμα σκληρότητας εκ μέρους του Αριστείδη. Αντιστοιχούν όμως, θα έλεγα, με τη φάση του πένθους όπου αισθάνεται κανείς θυμό και τον απευθύνει είτε σ' εκείνον που εξέλειψε είτε σε όσους έτυχε να βρεθούν κοντά του στις τελευταίες στιγμές του, π.χ. γιατρούς κτλ... Κατόπιν, την Άνοιξη πάντα 148 μ.Χ., ο Αριστείδης αφήνει να φανεί πόσο του έχει στοιχίσει αυτή η απώλεια κι είναι η φάση όπου ο πένθων εκφράζει ανοικτά τη θλίψη του και καταρρέει. Ο Αριστείδης είναι απαρηγόρητος. Λέει και επαναλαμβάνει τέσσερις φορές σε μια πρόταση: «συμφορά», «με παρηγόρησε», «υπέφερα», «θλίψη»...⁴⁴ Κι αμέσως μετά, έρχεται η αποδοχή του πένθους, σε ένα όνειρο με τον Σάραπη, ο οποίος του *βγάζει το πένθος, καθαρίζοντας το στόμα του*:

[...] μου φάνηκε σαν ο Σάραπις, στη στάση που ξέρουμε από τα αγάλματά του, να κρατά ένα λεπίδι και να κόβει γύρω γύρω από το πρόσωπό μου σαν να ήταν κάτω από †, σαν να αφαιρούσε ακαθαρσίες, σαν να εξάγνιζε και να επανέφερε την κανονική κατάσταση. (Γ 47)

Το «ξύρισμα» συγκαταλέγεται στα περιθανάτια έθιμα στην Αίγυπτο και μνημονεύεται στο *Βιβλίο II* του Ηρόδοτου, που ο Αριστείδης, σίγουρα, δεν αγνοούσε. Την ίδια περίοδο, θυμάται το αλλοτινό ταξίδι του στην Αίγυπτο, γυρνά στις σημειώσεις του και συγγράφει τον *Αιγύπτιον* (XLV K). Ένα άλλο επιχείρημα που συνηγορεί στην επιρροή της Αιγύπτου στο πένθος του Αριστείδη είναι το ότι τα όνειρά του καλύπτουν περίπου εβδομήντα ημέρες, που θυμίζουν τις εβδομήντα ημέρες του κύκλου του Σείριου για τον οποίο λέγεται ότι όριζε στην Αίγυπτο τη διάρκεια του πένθους. Πολλοί σήμερα υποστηρίζουν ότι η διαδικασία του πένθους είναι μια πραγματικά καθαρτήρια διεργασία και κάτι τέτοιο διαφαίνεται στην παρέμβαση του Σάραπη στο πρόσωπο του Αριστείδη, στο σημείο του προσώπου γύρω από το στόμα που είναι τόσο σημαντικό για έναν ρήτορα. Τέλος, τα όνειρα που ακολουθούν επιβεβαιώνουν τη λήξη του πένθους:

Κι ύστερα πάλι, ήρθε ένα όνειρο από τους χθόνιους θεούς που έλεγε ότι, αν πάψω να στενοχωριέμαι τόσο για τους πεθαμένους, αυτό θα με βοηθούσε πολύ περισσότερο. Αλλά πολύ πιο φοβερά ήταν αυτά που εμφανίστηκαν

⁴⁴ *Τερῶν λόγων*, Γ 47.

στο όνειρό μου αργότερα, όταν είδα τις κλίμακες που οριοθετούν τον υπέργειο κόσμο από εκείνον που βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της γης και την εξουσία του θεού εκατέρωθεν. [...] Το ουσιώδες σχετικά με την εξουσία του θεού ήταν ότι, χωρίς οχήματα και χωρίς σώματα, ο Σάραπις είναι ικανός να μεταφέρει τους ανθρώπους εκεί που θέλει. (Γ 47-48)

Τα μετέπειτα γεγονότα⁴⁵ και όνειρα παραπέμπουν στην επαναδιοργάνωση του Αριστείδη στη ζωή, με πλήρη έλεγχο πλέον του εαυτού του. Το ίδιο θέρος 148 μ.Χ., το βάλσαμο που ονειρεύεται και που τον απαλλάσσει από τις κρίσεις οπισθότονου⁴⁶ έχει σχεδόν τα συστατικά του άγιου μύρου, του οποίου η χρήση καθιερώθηκε τον 2^ο αιώνα στο βάπτισμα και πριν τον θάνατο. Το όνειρο αυτό συμπίπτει, χρονολογικά τουλάχιστον, με τη λήξη του πένθους για τον Ζώσιμο και ηχεί σαν αναγέννηση. Διότι το σημαίνουν *οπισθότονος* είναι παρόν στη διαδικασία του τοκετού: γεννιόμαστε παίρνοντας μια, επώδυνη, στάση υπερέκτασης όπως ο οπισθότονος. Αναγέννηση λοιπόν, την οποία επικυρώνει μια ύστατη σκηνοθεσία (ένα οινωεί ναυάγιο στον κόλπο της Σμύρνης τον Αύγουστο ή φθινόπωρο 148 μ.Χ.) και η άκρατη επιθυμία του Αριστείδη για την τροφή της πρώτης ηλικίας: «Κάποτε μάλιστα χρειαζόταν γάλα»...⁴⁷ Τέλος, κατά τον Ιανουάριο 149 μ.Χ., με τη βεβαιότητα ότι θα ζήσει τουλάχιστον άλλα δέκα επτά χρόνια (έτη ζωής που του χαρίζουν ονειρικά ο Σάραπις και ο Ασκληπιός),⁴⁸ ο Αριστείδης ανοίγεται στον κόσμο. Πόσο μάλλον που τότε περίπου πεθαίνει και ο δάσκαλός του ο Αλέξανδρος. Τότε, έχοντας πια απαλλαγεί θα έλεγα από κάθε είδους κηδεμονία, μόνος κύριος του εαυτού του, μεταμορφώνεται. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι λίγο αργότερα, δέκα χρόνια μετά την αρχή της αρρώστιας του, επιστρέφει στο μέρος που εμφανίστηκε η αρρώστια του. Και στη διαδρομή, μαθαίνει από ένα όνειρο που του διηγείται κάποιος, ότι ένας χωρικός είδε στον ύπνο του πως ο Αριστείδης θα πάει εκεί που άρχισε η αρρώστια του, θα ξεράσει ένα κεφάλι έχιδνας και θα γιατρευτεί. Τι είναι τούτο το σημαίνον *έχιδνα*; Είναι η αρρώστια που απελευνεται οριστικά από το σώμα του Αριστείδη; Ή είναι το συνοδό σύμβολο του Ασκληπιού και σημαίνει ότι ο Αριστείδης δεν χρειάζεται πια να απευθύνεται στην ιατρική κι ότι «ξερνάει» τον Ασκληπιό;

Έκτοτε, είναι τα χρόνια της δόξας, όπως τα ονομάζουν οι ερευνητές: ταξιδεύει και εκφωνεί λόγους. Αλλά αυτά τα χρόνια δεν μνημονεύονται στους *Ιεροὺς λόγους*...

Επίλογος

Εάν το εναρκτήριο όνειρο, τον Δεκέμβριο 144 μ.Χ., μπορεί να διαβαστεί ως «εξέγερση» του Αριστείδη ενάντια στην ανικανότητα της ιατρικής να ονομάσει τις παθήσεις του, μπορεί εξίσου να θεωρηθεί και ως μια απίστευτη κατάφαση υποκειμενικότητας. Και η

⁴⁵ *Ιερῶν λόγων*, Γ 41 κ. ε.

⁴⁶ *Ιερῶν λόγων*, Γ 21.

⁴⁷ *Ιερῶν λόγων*, Β 16.

⁴⁸ *Ιερῶν λόγων*, Β 18.

καταφυγή του στον Ασκληπιό, να θεωρηθεί ως σωτήρια γι' αυτόν κατασκευή (με την ψυχαναλυτική σημασία του όρου) που τον συνοδεύει σε όλη του τη ζωή. Ο P. Brown λέει ότι «ο Αριστείδης μοιάζει με δυνατή μηχανή αυτοκινήτου που σβήνει επειδή φρενάρει συνεχώς».⁴⁹ Όντως, ο Αριστείδης διαθέτει μια απίστευτη ψυχική δύναμη (όπως άλλωστε λέει και ο Γαληνός, αναφερόμενος σ' αυτόν),⁵⁰ μέσα από μια υπερτροφική και συνεχή ονειρική δραστηριότητα, η οποία μετασχηματίζει τις αισθητηριακές εντυπώσεις που έρχονται από το σώμα του σε εικόνες και, συνεπώς, σε στοιχεία σκέψης.⁵¹ Δεν νομίζω όμως ότι «φρενάρει συνεχώς και σβήνει» απεναντίας. Τα όνειρά του, είναι ακριβώς αυτό που του επιτρέπει να διασχίζει χωρίς μεγάλες απώλειες τις παθήσεις που τον ταλαιπωρούν και να συνεχίζει...

Γενικότερα, θεωρώ ότι δεν έχει νόημα να γίνει η όποια διάγνωση για όσα έζησε ο Αριστείδης, διότι πέρασε από όλο το φάσμα της κλινικής του σώματος, με στιγμές από την υστερία ως την ψυχαναγκαστική νεύρωση και την υποχονδρία, κι από αυτό που μερικοί ονομάζουν ψυχοσωματική κατάρρευση έως και από καταστάσεις που θυμίζουν ψύχωση. Για όλα όσα του συνέβησαν, θα μπορούσαμε να βασιστούμε σε κάτι που είπε στον Αριστείδα κάποιος φίλος του, κάποτε στην Πέργαμο:

Κάποτε μάλιστα ο περίφημος Παρδαλάς, για τον οποίο θα μπορούσα να πω ότι, από τους Έλληνες της εποχής μας, είναι ο βαθύτερος γνώστης της ρητορικής, τόλμησε να μου πει και να ισχυριστεί ότι, κατά τη γνώμη του, η αρρώστια μου προέκυψε από θεϊκή πρόνοια ώστε, συναναστρεφόμενος έτσι με τον θεό, να επιδεικνύω τέτοια επίδοση. (Δ 27)

Ίσως όσα του συνέβησαν να αποτελούν κάτι σαν *δημιουργική νόσο*, σύμφωνα με τη θεώρηση του Henri Ellenberger,⁵² η οποία ανοίγει τη φροϋδική θεωρία σε ευρύτερους ορίζοντες και επιτρέπει διαχρονικούς παραλληλισμούς της εμπειρίας του Αριστείδα με αυτές, λόγου χάρη, του Νίτσε, του Δαρβίνου⁵³ και πολλών άλλων. Με πιο στενούς ψυχαναλυτικούς όρους, μπορούμε, όσον αφορά τον Αριστείδα, μιλήσουμε για *μετουσίωση*, η οποία, όπως λέει ο Φρόυντ, είναι ένα από τα μονοπάτια που μπορεί να ακολουθήσει η

⁴⁹ Βλ. P. Brown, *Η δημιουργία της ύστερης Αρχαιότητας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2001, σ. 76 κ. ε.

⁵⁰ Βλ. D. Gourévitch, *Le triangle hippocratique*, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 1984/251, σ. 20

⁵¹ Στις εργασίες του, ο W. Bion διακρίνει δυο επίπεδα σκέψης και ονομάζει *στοιχεία άλφα* τις αισθητηριακές εντυπώσεις που, εικονιζόμενες, μεταβολίζονται από τον ψυχισμό, ενώ στα *στοιχεία βήτα* αντιστοιχούν ανεπεξέργαστες εικόνες, «ωμά» αισθήματα που, μην μπορώντας να αφομοιωθούν, παραπέμπουν μάλλον, μεταξύ άλλων, στην ψυχωτική δομή. Βλ. W. Bion, *Aux sources de l'expérience*, PUF, 1979.

⁵² Καναδός ψυχίατρος ελβετικής καταγωγής (1905-1993).

⁵³ Οι εξάρσεις και η ύφεση της χρόνιας νόσου του Δαρβίνου, ο τρόπος που περιγράφει όλα αυτά και οι θεραπευτικές μέθοδοι στις οποίες καταφεύγει, θυμίζουν πολύ την εμπειρία του Αριστείδα. Το ίδιο και το δίπολο υγεία/ασθένεια και ο πρώτιστος ρόλος του στη δημιουργικότητα για το οποίο μιλά ο Νίτσε στα αυτοβιογραφικά κείμενα και στην αλληλογραφία του. Βλ. K. Δαρβίνος, *Αυτοβιογραφία*, Γκοβόστης, 2007· B. Virole, *Le voyage intérieur de Charles Darwin. Essai sur la genèse d'une œuvre scientifique*, Éditions des archives contemporaines, 2000· Φρ. Νίτσε, *Ίδε ο άνθρωπος*, ΑΘΗΝΑ, 2008· L. Cherlonneix, *Nietzsche: santé, maladie, l'art*, L'Harmattan, 2002· J. Rogé, *Le syndrome de Nietzsche*, Odile Jacob, 1999. Βλ. επίσης, Δ. Κυρτάτας, «Η οδύνη και η αλήθεια», *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', χρόνος 34, τ. 118-19 2012. (Βιβλιοπαρουσίαση του *Αίλιος Αριστείδης, Ιεροί Λόγοι. Γλώσσα και σώμα στα όνειρα...*, ό.π.)

ορμή, γιατί πραγματικά η γραφή και η ρητορική ως αντικείμενα μετουσίωσης επέτρεπαν στον Αριστείδη να βρίσκει διέξοδο στα συμπτώματά του, να τα καταπραΰνει.

Έτσι θεραπευόταν ο Αριστείδης. Πλάι στις συνήθειες φαρμακευτικές αγωγές της εποχής του, το φάρμακο που, κατ' εξοχήν, του επέτρεπε κάθε φορά να ανακάμπτει, ήταν το όνειρο και η εμμονή του στη γραφή. «Έπινε» φάρμακο τη γραφή...

Μια συνολική ερμηνεία που θα μπορούσα να δώσω σχετίζεται με το πρώτο δεκαετές επεισόδιο της υγείας του.⁵⁴ Προηγουμένως όμως, θέλω να επιχειρήσω μια υπόθεση σχετικά με το όνομα του πατέρα του, που μας είναι γνωστό από τον Φιλόστρατο.

Λεγόταν Ευδαίμων και ξέρουμε ότι πέθανε λίγο πριν το ταξίδι του Αριστείδη στην Αίγυπτο. Στη χώρα των επίμονων περιθανάτιων τελετών, των δοξασιών για το επέκεινα και της λατρείας του Σάραπη, ο οποίος, το 148 μ.Χ., συνόδευσε ονειρικά τον Αριστείδη στο πένθος του για τον Ζώσιμο.

Εξαρχής θεωρούσα ότι το ταξίδι του Αριστείδη στην Αίγυπτο ήταν συνδεδεμένο με το πένθος για τον πατέρα του. Επιστρέφοντας από εκείνο το ταξίδι στη Σμύρνη, εκφωνεί τον ευχαριστήριο ύμνο *Εἰς τὸν Σάραπιν* (XLV K), γιατί τον είχε σώσει από μια φουρτούνα στο ταξίδι, και η πρώτη λέξη της φράσης που ανοίγει τον ύμνο,

Εὐδαιμόν γε τὸ τῶν ποιητῶν ἐστὶ γένος καὶ πραγμάτων ἀπήλλακται πανταχῇ.
έρχεται φωνητικά να πει το όνομα του πατέρα του, να το σημάνει κρυπτικά, εν αγνοία τόσο των ακροατών όσο, μάλλον, και του ίδιου του Αριστείδη. Είναι σίγουρα μια τολμηρή κατασκευή εκ μέρους μου... Όμως θα πρότεινα να δούμε το επίθετο *εὐδαιμον* στο πεδίο της ανασηματοδότησης, όπως την εννοεί ο N. Abraham,⁵⁵ ο οποίος ονομάζει ανασηματοδοτημένες λέξεις αυτές που, όπως, λόγου χάρη, οι λέξεις *νάρκισσος* ή *οιδίποδας*, σχετιζόμενες με το ασυνείδητο στο φροϋδικό λεξιλόγιο, υπερβαίνουν τον γλωσσικό κώδικα της τραγωδίας και της μυθολογίας και εισέρχονται στην λογική της ψυχαναλυτικής θεώρησης. Επεκτείνει μάλιστα ο N. Abraham την ανασηματοδότηση λέγοντας ότι μπορεί η εκφορά μιας λέξης να είναι διττή, εκούσια και ακούσια. Η επεξεργασία του γύρω από την ανασηματοδότηση παραπέμπει στη διεργασία του συμβόλου, με τη διαφορά ότι στο σύμβολο έχουμε δυο διαφορετικά πράγματα που ενώνονται για να σχηματίσουν ένα όλον, ενώ στην ανασηματοδότηση έχουμε ένα και μοναδικό πράγμα με διττή εγγραφή.

Αν έχει κάποια βάση αυτή η υπόθεση, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τη δεκαετή ασθένεια του Αριστείδη ως *ασθένεια πένθους*, αναφορικά με το πένθος για τον θάνατο του πατέρα του, ενδοκρυπτικό πένθος που ταλαιπώρησε το σώμα του, βουβό πένθος, χωρίς

⁵⁴ Το δεύτερο επεισόδιο της υγείας του, στην επιδημία της Σμύρνης, δεν θεωρώ ότι χρήζει ερμηνείας διότι καθένας μπορεί να προσβληθεί σε τέτοιες συνθήκες. Ο τρόπος βέβαια που θα το διαχειριστεί είναι προσωπικός.

⁵⁵ Η σκέψη του N. Abraham (1919-1975), Ούγγρου ψυχαναλυτή που έζησε στη Γαλλία από το 1938, ανοίγει την ψυχαναλυτική θεωρία στη Φαινομενολογία: η έρευνά του γύρω από το σύμβολο τον οδηγεί στην επινόηση της αρχής της *ανασημίας*. Με την σύντροφό του Maria Torok (1925-1998), επεξεργάστηκαν την έννοια του *μυστικού* και τα μη διεργασμένα τραύματα που ενυπάρχουν σαν σε στεγανά στον ψυχισμό υπό μορφήν *κρύπτης*. Η *κρύπτη* έχει την ιδιομορφία ότι δεν μπορούμε να την ερμηνεύσουμε, πρέπει πολύ απλά (και δεν είναι απλό) να βρούμε το κλειδί να την ανοίξουμε. Βλ. N. Abraham & M. Torok, *L'écorce et le noyau*, Aubier, 1978.

λέξεις, που μπόρεσε να τερματιστεί χάρη σε ένα άλλο πένθος, το οποίο διέσχισε ανοιχτά (μέσω των ονείρων του), εννοώ φυσικά το πένθος για τον θετό πατέρα του, τον Ζώσιμο. Κι αυτό θα μπορούσε τελικά να φωτίσει διαφορετικά και τον τίτλο ακόμη των *Ἱερῶν λόγων*. Οι έξι *Ἱεροὶ λόγοι* δεν είναι ίσως ιεροί μόνο γιατί έτσι το θέλησε ο Ασκληπιός ή γιατί του αφιερώθηκαν. Θα μπορούσαμε να τους εννοήσουμε ιερούς σύμφωνα με την κλασική σημασία του όρου *ἱεροὶ λόγοι*: δηλαδή να τους προσεγγίσουμε, ένα μέρος τους τουλάχιστον, σαν ένα ερμητικό κείμενο που κρατά ένα μυστικό καλά σφραλισμένο. Κρυπτοφόρο κείμενο, που κρύβει τη ρίζα, το νήμα της δημιουργίας του, αφήνοντας να φανεί, δίνοντάς μας να διαβάσουμε μόνο το επιφανόμενο.